

23. Утешева Г. В. «Розвага для народу»: кіно та катеринославці на межі ХІХ – ХХ ст. / Г. В. Утешева // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – 2012. – Вип. 10. – С. 224-232.
24. Юг. – 1898. – 13 септєбря.
25. Юг. – 1898. – 17, 19 апрєля.
26. Южная мысль. – 1912. – 4 апрєля.

Синявська О. О.

УДК 930.1(477.74):94+380

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛЦЕЮ НА СТОРІНКАХ ЮВІЛЕЙНИХ ВИДАНЬ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Стаття присвячена історіографічному аналізу ювілейних видань з історії Одеського університету. Визначаються основні критерії для аналізу, на підставі яких висвітлюється зміст матеріалів з історії університетського попередника – Рішельєвського ліцею.

***Ключові слова:** Рішельєвський ліцей, Одеський (Новоросійський) університет, історія, історіографія.*

У сучасному світі освіта – складне і багатоманітне суспільне явище, сфера передачі, усвоєння і перероблення знань і соціального досвіду. Разом з тим освіта це певна система навчальних і виховних закладів, що здійснюють різноманітні форми залучення досвідів в усвоєння багатств культури. Серед соціальних інститутів суспільства освіта в усі періоди історичного розвитку займала одну з провідних позицій. У 2015 році відсвяткував своє 150-річчя один із флагманів університетської освіти в Україні – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. А у 2017 році відзначатимемо 200-річчя від дня заснування університетського попередника – Рішельєвського ліцею.

Одеський університет виник не на порожньому місці. Ще з перших десятиліть XIX ст. в Одесі існували навчальні заклади, що стали базою для формування вищої освіти і науки в південному регіоні. На їх основі у 1817 році відкрито лицей (спочатку як закритий навчальний заклад для дворян, а згодом як навчальний заклад підвищеного типу), який у 1865 році і був перетворений на Імператорський Новоросійський університет.

Аналіз змісту та кількісних показників, співвідношення текстів щодо різних періодів історії Одеського університету вже знайшли своє місце в історичній літературі. В умовах сучасності такий своєрідний історіографічний підсумок був зроблений професором З. В. Першиною спочатку у науковій доповіді, що була читана 13 травня 1999 року на урочистому засіданні Вченої ради Одеського університету, присвяченому 134-й річниці його заснування, а згодом – у публікації на сторінках наукового видання «Записки історичного факультету» [8]. Через 15 років питання переосмислення історіографічного доробку з історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова у вступній статті на сторінках ювілейного видання до 150-ліття навчального закладу підняв професор В. М. Хмарський [6, с. 3-11]. Дослідник обрав для історіографічного огляду три аспекти – віхи, автори, тексти, докладно проаналізував обсяг, структуру та головні концепти «історій» Одеського університету. І у першому, і у другому дослідженні увага акцентувалася на історії створення ювілейних видань та їх загальних характеристиках, тому, логічно, історія попередника Одеського університету – Рішельєвського лицю – згадувалася тільки побіжно.

Мета данної статті – прослідкувати висвітлення історії Рішельєвського лицю на сторінках ювілейних університетських видань та визначити особливості наведення матеріалу в залежності від історичної епохи та авторства. Історіографічний аналіз включатиме три основні критерії: 1) наявність чи відсутність в ювілейних виданнях окремого розділу з історії Рішельєвського лицю, 2) обсяг «лицейських» матеріалів щодо загального обсягу праці, 3) змістове наповнення сюжетів про лицей.

Маємо вже дев'ять ювілейних видань – два дорадянських (дослідження О. І. Маркевича до 25-ліття [3] і М. Г. Попруженка до 50-ліття [9]), чотири радянських («Одесский университет за 75 лет (1865-1940)» [4], «Одеському університету – сто років» [10], «Історія Одеського університету за 100 років» [2], «Одесский университет. 1865-1990» [5]), і три сучасних («Історія Одеського університету (1865-2000)» [1], «Одеському національному університету імені І. І. Мечникова – 145: Лібрето напередодні славетного ювілею» [7] та видання до 150-літнього ювілею «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова: історія та сучасність (1865–2015)» [6]).

В дорадянських виданнях найбільшою ґрунтовністю відзначається праця О. І. Маркевича. На початку першого розділу автор зазначив, що немає наміру давати повну історію Рішельєвського ліцею, оскільки у 1857 році вийшла друком праця Й. Михневича «Исторический обзор 40-летия Ришельевского лицея» [3, с.1]. Не зважаючи на це, О. І. Маркевич «коротко» виклав історію ліцею аж на 147 сторінках (цей виклад найбільший за обсягом – рекорд О. І. Маркевича ще не подолано), але все ж такий обсяг склав тільки 1/5 частину від усього тексту. Левова частка (практично 90%) – виклад історії перетворення Рішельєвського ліцею в Новоросійський університет.

О. І. Маркевич був першим історіографом університету, посил якого щодо місця Рішельєвського ліцею в історії Новоросійського університету був найпотужнішим.

Автором іншого дорадянського дослідження, вже до 50-ої річниці від заснування Новоросійського університету став професор М. Г. Попруженко. Порівняно з доробком О. І. Маркевича нарис М. Г. Попруженка виглядав дуже скромно (всього один авторський аркуш), що не дивно, адже створювався в складних політичних умовах Першої світової війни. Втім, не зважаючи на обставини, Рішельєвському ліцею було відведено третину всього тексту: автор концентрував увагу на діяльності попечителя Одеського навчального округу Д. М. Княжевича в період запровадження нового статуту 1837 року та функціонуванні

ліцею у 1850-1860-х роках; значна увага, як і в дослідженні О. І. Маркевича, приділялася діяльності М. І. Пирогова у справі перетворення Рішельєвського ліцею в університет [9, с. 590-596].

З настанням нової епохи і в умовах творення радянської історіографічної традиції також відзначали ювілеї Одеського університету.

В радянських виданнях з історії Університету у двох із згаданих вище чотирьох видань вміщено окремі розділи, присвячені Рішельєвському ліцею. У російськомовному виданні «Одесский университет за 75 лет» (голова редакційної ради ректор М. П. Савчук, відповідальний редактор професор К. П. Добролюбський) перший розділ вміщував три сторінки тексту під назвою «Борьба за создание университета», автор – А. В. Крячун [4, с. 5-7]. Історія Одеського університету за 100 років 1968 року видання (відповідальний редактор ректор О. І. Юрженко) має розділ з історії Рішельєвського ліцею під назвою «Заснування університету» [2, с. 7-12]. Розділ включає 5 сторінок, автором була професор З. В. Першина. В інших двох виданнях – 1965 і 1991 років – окремого розділу немає, а інформація про ліцей наведена у розділі про Новоросійський університет.

Прикметна риса радянських видань – мінімум інформації про засновників ліцею, директорів, викладачів, структуру. Особливо це торкалося перших періодів існування ліцею, які відповідно духу тогочасної епохи оцінювалися як «намул чиновницько-езуїтської рутини», крізь який пробивалися «пагінци демократичної думки» [2, с. 8; 5, с. 10]. Виняток становить лише постать М. І. Пирогова – саме від його ініціативи починали ментальну історію університету.

Вирізняється з-поміж інших праць Історія 1991 р. Стиль викладу і науковий почерк першої частини про дореволюційний період в історії університету професора З. В. Першиної, тому схема викладу співпадала з попередніми виданнями: відкриття ліцею, статут 1837 р., попечительство М. І. Пирогова, відкриття університету [5, с. 9-13]. Хоча спостерігаємо і деякі зміни. По-перше, у цьому виданні є згадка про першого директора ліцею аббата Ніколя; по-друге, наведено опис структури ліцею до рефор-

мування 1837 року (початкове, два середніх училища та педагогічний інститут; функціонування п'яти класів, перелік предметів і викладачів) та після (створення відділень, реформи Д. М. Княжевича); по-третє, автори уникають різких оцінок і більшу увагу приділяють фактичному матеріалу.

У сучасних дослідженнях редакційна колегія та авторський колектив більш ґрунтовно підійшли до висвітлення історії Рішельєвського ліцею. Так, в «Історії Одеського університету (1865-2000)» перша частина отримала вже традиційну назву «Перший на півдні», а перший розділ – «Витоки» – присвячений ліцею [1, с. 8-12]. Обсяг – 5 сторінок (2% від усього тексту), автор не зазначений, але науковий редактор частини – професор З. В. Першина. Тут вдвічі збільшено інформацію, що торкалася організації навчання, викладачів та студентів ліцею. Вперше аналізуються реформи директора І. С. Орлая (1826 – 1829 рр) та вже традиційно увага приділяється реформам 1837 р. Поряд з характеристикою ролі М. І. Пирогова в історії створенні університету описуються періоди попечительства Н. Ф. Покровського, М. М. Могилянського, А. А. Арцимовича.

Видання до 150-річчя університету «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова: історія та сучасність (1865–2015)» по праву можна визнати одним із найповніших і найдокладніших із усіх ювілейних видань. Перша частина – «Імператорський Новоросійський університет – перший класичний університет на півдні України» – містить окремий розділ «Рішельєвський ліцей як попередник університету в Одесі» [6, с. 21-56]. Автори – професор І. С. Гребцова та доцент О. О. Синявська, обсяг – майже 4 друкованих аркуша, 5% від загального тексту. Головна ідея закладена в назві розділу: висвітлити історію Рішельєвського ліцею як попередника Новоросійського університету. Відповідно сформована структура викладу. У підрозділі «Передумови виникнення» розглянуто витоки освітніх закладів в Одесі на початку ХІХ ст. та процес заснування Рішельєвського ліцею. У другому підрозділі «Становлення Рішельєвського ліцею (1817-1837)» проводиться теза про те, що перше двадцятиліття

існування Рішельєвського ліцею стало періодом, коли формувалася матеріальна база і удосконалювався навчальний процес в новоствореному навчальному закладі. Третій розділ має назву ««Нова ера» в житті ліцею (1837-1856): наближення до університету» і висвітлює апогей розвитку ліцею, який припадає на період кінця 1830-х – середини 1850-х років, що зумовлено діяльністю попечителя Д. М. Княжевича, його наступників та плеядою блискучих адміністраторів і педагогів ліцею. Фактично у цей період ліцей переживає свою «нову еру», головною ознакою якої стає ідея перетворення ліцею на університет. Втіленню цієї ідеї в життя присвячено четвертий підрозділ «Перетворення в університет». Тут проаналізовано структуру ліцею відповідно статутів, відзначено особливості навчального процесу (заснування відділень, розширення кола дисциплін тощо), визначено коло знакових особистостей в житті ліцею, простежено повсякденне життя викладачів та студентів на всіх етапах існування Рішельєвського ліцею.

Таким чином, історія Рішельєвського ліцею у тій чи іншій мірі відображена практично у всіх ювілейних виданнях, виняток становить тільки брошура до 145-ліття університету.

На наш погляд, можна виділити три концептуальні ідеї, що були пов'язані між собою і знайшли відображення в усіх ювілейних виданнях.

Ідея перша: виняткове значення Одеси для заснування університету. Ідея ця зародилася і поширилася, в першу чергу, завдяки існуванню тут ліцею – саме тому історію Рішельєвського ліцею органічно поєднували з історією Одеського університету. Це найбільш поширена в історіографії думка, що не дивно з огляду на те, що історію університету в Одесі писали, як правило, самі одесити, хоча і не обходили увагою історії з намаганням заснувати університет в іншому місті. Найвідоміші з них – спроба довести доцільність відкриття університету для південного регіону у Таганрозі (так званий план Н. Кукольника) та Миколаєві (проект Миколаївського військового губернатора віце-адмірала Б. Глазенапа). Про них докладно розповів О. І. Маркевич [3, с. 30-32, 49-51], є згадка в Історії 1940 р. [4, с.5] та у виданні 2015 р.[6, с. 53-54].

Ідея друга: дослідження процесу перетворення Рішельєвського лицю на університет. Більшість дослідників схилиються до думки про виняткову роль попечителя Одеського навчального округу М. І. Пирогова, з подачі якого розпочався процес перетворення лицю в університет. Але у шести з дев'яти ювілейних видань є інформація про перший план ще з 1844 року (так званий проект Д. М. Княжевича) – отже, історики університету намагалися докладно і послідовно простежити витoki ідеї університету серед лицейських викладачів та інтелектуальної еліти того часу.

Ідея третя: включати чи не включати історію лицю в роки існування університету? Це, одне із найактуальніших питань сьогодення, насправді не є винаходом ХХІ ст. Піонером у цій справі став у далекому ХІХ ст. професор О. І. Маркевич. На сторінках свого дослідження він зазначив: «Императорский Новороссийский университет в Одессе, считающий 1 мая 1890 года двадцатипятилетие своей деятельности, был как известно преемником существовавшего в Одессе в течении 48 лет Ришельевского лицея; таким бразом высшему учебному заведению нашего города в действительности исполнилося 73 года» [3, с. 1]. Ця ідея не була сприйнята наступниками О. І. Маркевича – в жодному ювілейному виданні, що виходили друком у ХХ та ХХІ ст., не спостерігаємо спроби розпочати історію Одеського (Новоросійського) університету з 1817 року. Більше того, сам О. І. Маркевич запропонував альтернативний варіант – розглядати історію Рішельєвського лицю як шлях до створення Новоросійського університету: «Считая своей задачей специальное изложение истории Новороссийского университета... представляется необходимым проследить на основании существующих источников переход от Лицея к Университету, ибо им до известной степени обусловлена была первоначальная деятельность последнего» [3, с. 1]. Таку традицію підтримали історіографи Одеського (Новоросійського) університету. Саме ця концепція і була покладена в основу викладу історії лицю в ювілейних університетських виданнях.

ОСВЕЩЕНИЕ ИСТОРИИ РИШЕЛЬЕВСКОГО ЛИЦЕЯ НА СТРАНИЦАХ ЮБИЛЕЙНЫХ ИЗДАНИЙ ОДЕССКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Статья посвящена историографическому анализу юбилейных изданий истории Одесского университета на предмет освещения в них истории его предшественника – Ришельевского лицея. Определяются критерии для анализа, на основании которых рассматриваются наличие или отсутствие в юбилейных изданиях отдельного раздела по истории Ришельевского лицея, объем «лицейских» материалов по отношению к общему объему исследований, содержательное наполнение сюжетов о лицее. Выделяются концептуальные идеи, которые нашли отражение во всех юбилейных изданиях.

Ключевые слова: Ришельевский лицей, Одесский (Новороссийский) университет, история, историография.

Syniavska O.

THE COVERAGE OF THE HISTORY OF RICHELIEU LYCEUM IN THE PAGES OF COMMEMORATIVE EDITIONS OF THE UNIVERSITY OF ODESSA

The article is devoted to historiographical analysis of the history of commemorative editions of the University of Odessa on the subject of lighting in them the history of its predecessor - Richelieu Lyceum. Defined criteria for review, on the basis of which are considered the presence or absence in commemorative editions of a separate section on the history of the Richelieu Lyceum, the volume of "lyceum" materials in relation to the total volume of research, informative content about subjects Lyceum.

It is noted that the commemorative editions on the history of the University of Odessa was nine: two pre-Soviet editions, four Soviet

titles and three modern. In pre-Soviet editions greatest thoroughness marks the work of O. I. Markevich, «Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки» (Odessa, 1890). A distinctive feature of Soviet publications was minimal information about the founders of the Lyceum, Directors, teachers, the structure, the only exception is the figure M. I. Pirogov. In modern studies editorial Board and the authors came to the light of the Richelieu Lyceum, and the publication of the 150th anniversary of the University «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова: історія та сучасність (1865–2015)» (Odessa, 2015) can rightly be considered one of the most complete and the most detailed of all of the anniversary editions.

In the article are emphasized the conceptual ideas, that are captured in the jubilee publications. Idea one: the exceptional importance of Odessa for the Foundation of the University. This idea appeared and spread, primarily, thanks to the existence of the Lyceum – that's why the story of the Richelieu Lyceum organically combined with the history of Odessa University. Idea two: study of the process of transformation of Richelieu Lyceum in the University. Most researchers are inclined to think about the exceptional role of the Trustee of the Odessa educational district M. I. Pirogov, the filing of which began the process of transformation of the Lyceum into a University. Idea three: to include or not to include in the history of the Lyceum in the years of the University? Most historians suggested that to consider the history of the Richelieu Lyceum, as a way for the establishment of Novorossiysk University. This concept was the basis for the narrative of the history of the Lyceum anniversary in University publications.

Keywords: Richelieu Lyceum, Odessa (Novorossiysk) University, history, historiography.

Список використаної літератури

1. Історія Одеського університету (1865-2000): наукове видання / гол. ред. В. А. Сминтина. Одеса : Астро-Принт, 2000. 226 с.

2. Історія Одеського університету за 100 років / відпов. ред. О. І. Юрженко. Київ : вид. Київ. ун-ту, 1968. 423 с.
3. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки. Одесса : Экон. типогр., 1890. 734 с.
4. Одесский университет за 75 лет (1865 – 1940) / отв. ред. К. П. Добролюбский. Одеса : тип. Одес. ун-та, 1940. 196 с.
5. Одесский университет. 1865 – 1990 / И. П. Зелинский, Л. А. Ануфриев, М. Е. Раковский и др. Киев : Лыбидь, 1991. 159 с.
6. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова: історія та сучасність (1865–2015) / кол. авт. ; гол. ред. І. М. Коваль ; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : ОНУ, 2015. 962 с.
7. Одеському національному університету імені І. І. Мечникова – 145: Лібрето напередодні славного ювілею: науково-популярний нарис / О. Б. Дьомін, В. М. Хмарський. Одеса : Астропринт, 2010. 48 с.
8. Першина З. В. Історіографічний підсумок та проблеми вивчення історії Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова // Записки історичного факультету / Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2010. Вип.10. С. 24-31.
9. Попруженко М. Г. Императорский Новороссийский университет (По поводу 50-летия его существования) // Исторический вестник. 1915. Т.СXL, май. С. 590-605.
10. Юрженко О., Першина З., Вязовський Г. Одеському університету – сто років. Одеса : Видавництво «Маяк», 1965. 100 с.